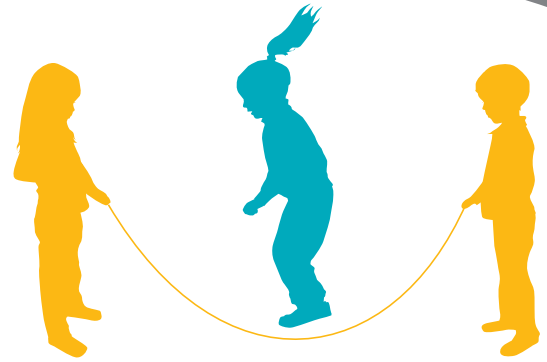

Delaktighet, rättigheter och inklusion för barn med funktions- nedsättningar

Genom den här rapporten i THL:s Stöd för beslut vill vi ge en kort resumé på svenska över de viktigaste teman som behandlats under det senaste året i flera rapporter på finska som THL publicerat om barn med funktionsnedsättningar och deras rättigheter till delaktighet och deras rätt att bli hörda. Det är inte en översättning från finskan, utan snarare en översikt över läget så att beslutsfattare i Svenskfinland får de viktigaste punkterna även på svenska.

Här lyfter vi fram det man vet om situationen för finlandssvenska barn med funktionsnedsättning och ger resultatet från en egen enkät som vi på THL utfört år 2018 gällande funktionshinderorganisationerna och deras sätt att jobba för barns delaktighet i Svenskfinland. Vi vill särskilt betona vad som är viktigt med tanke på den svenska servicen för barn och familjer i funktionshinderområdet.

Varje barn är unikt och värdefullt precis så som det är. Alla barn har rätt till en god och trygg barndom. Det är viktigt att ta varje barn i beaktande, att förstå dem som individer och medlemmar i sin grupp, samt att respektera varje barns rätt att bli hörda och sedda. Finlandssvenska barn med funktionsnedsättning har naturligtvis också motsvarande rättigheter.

Alla barn har rättighet till sitt eget språk. Det finlandssvenska perspektivet gällande service på modersmålet bör betonas särskilt när det gäller barn med funktionsnedsättningar. Detta har betonats särskilt i LAPE-programmets språkkonsekvensbedömning på FSKC – det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området. (Stoor et.al. 2017)

Vi börjar med att öppna upp en del väsentliga begrepp som gäller för barn med funktionsnedsättningar. Dessa är rättigheter och delaktighet som gäller alla barn. Därefter lyfter vi fram vad beslutsfattarna bör ta i beaktande så att man uppfyller barnens rättigheter och deras möjligheter att bli mer delaktiga. Vi vill också betona vikten av att barn med funktionsnedsättningar skall inkluderas med barn i sin egen ålder för att motverka exklusion eller marginalisering i framtiden för dessa barn.

FSKC – Ab det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området

FSKC:s språkkonsekvensbedömning innehåller bl.a. en utvärdering av LAPE-programmets konsekvenser för de svenskspråkiga barnens del med beaktande av vård- och landskapsreformen. FSKC gjorde en bedömning av de språkliga konsekvenser som programmet har på de svensk-språkiga barnens, ungas och familjernas tillgång till tjänster på eget språk, men även på myndigheterna och personalen.

LAPE-programmet

Programmet för utveckling av barn- och familjetjänsterna, är ett av regeringens spetsprojekt, som Social- och hälsovårdsministeriet ansvarar för. Inom spetsprojektet utvecklar man all service som berör barn och familjer. Målet med programmet är att tjänsterna i allt högre grad skall utgå från barnens, de ungas och familjernas behov.

Barnets rättigheter och delaktighet

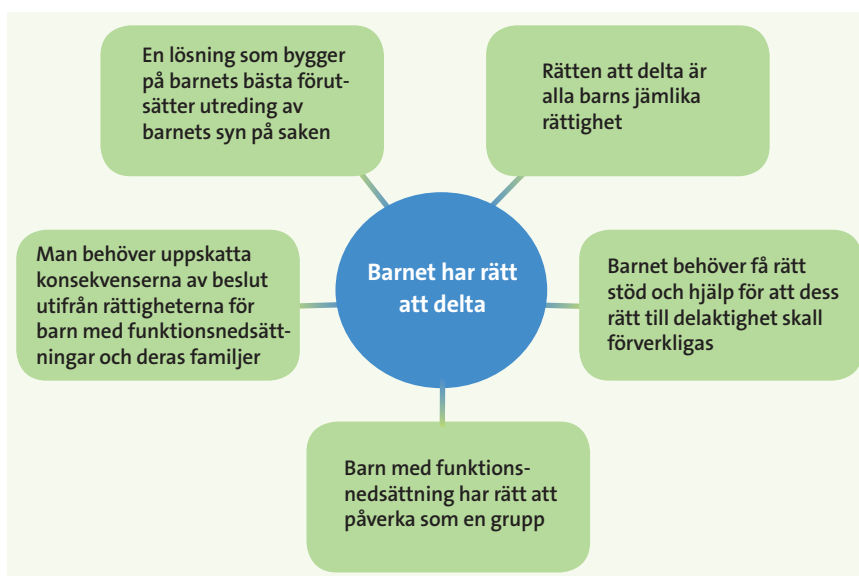
Enligt Finlands grundlag får man vid ordnandet av småbarnsfostran, skola och fritidsverksamhet inte särbehandla barnen på grund av hälsotillstånd, funktionsnedsättning, ursprung, språk, kön, ålder, religion, övertygelse, åsikt eller av någon annan orsak som gäller barnets person. Finland har också förbundit sig att följa internationella avtal som Europakonventionen, FN:s konvention om barnens rättigheter, FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) och FN:s deklaration om ursprungsfolkens rättigheter.

Alla barn har rätt att få uppmuntrande respons och glädjas över sitt lärande genom att leka och lära sig genom lek. För att kunna göra detta har barnen rätt att uttrycka sig, sina åsikter och tankar utgående från sina egna förutsättningar att uttrycka sig och kommunicera. Barnen har också rätt att vara en del av en grupp tillsammans med andra barn. (Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018) Därför är det viktigt att professionella, föräldrar och andra lär sig att kommunicera med barnet på barnets sätt, t.ex. med alternativa- och kompletterande kommunikationsmetoder. (Ahonen et. al., 2018) Eller om barnet har svenska som modersmål så bör myndigheterna kommunicera med barnet och familjen på deras språk.

Barn med funktionsnedsättning har rätt att delta. Rätten att delta är alla barns jämlika rättighet. Barnet behöver få rätt stöd och hjälp för att delaktighet skall förverkligas. Man behöver uppskatta konsekvenserna av beslut utifrån rättigheterna för barn med funktionsnedsättningar och deras familjer. En lösning som bygger på barnets bästa förutsätter utredning av barnets syn på saken. Barn med funktionsnedsättning har rätt att påverka som grupp. (Ahola & Pollari, 2018)

Figur 1

Barn med funktionsnedsättning har rätt till sin barndom (Ahola & Pollari 2018)

Alla barn har rätt att vara huvudpersonen i sina egna liv.

Barnet som blir hört – mot delaktighet i servicen för barn med funktionsnedsättningar

Delaktighet handlar om individens möjligheter att påverka i viktiga ärenden och beslut som rör en själv, i den egna vardagen. Barnens delaktighet påverkas av vilken barnsyn som ges synlighet i samhället. För att kunna förverkliga barnets delaktighet behövs kunskap om barnets tankar samt kunskap om barnens sätt att fungera. Även barn som har en funktionsnedsättning har rätt att vara huvudperson i sitt eget liv. Barnen behöver ha möjlighet att påverka beslut som rör dem själva. Det krävs en mångsidig kommunikationsförmåga från de vuxna för att barn med funktionsnedsättningar skall bli hörda. (Ahonen et. al. 2018)

Förmågan att uttrycka sin egen åsikt bör övas upp redan som barn.

Vuxna är skyldiga att ta reda på barnets åsikt då de fattar beslut i barnets ärenden. Men det räcker inte med att ta reda på barnets åsikt, utan åsikterna skall också tillmätas betydelse. Delaktighet och deltagande bygger på dialog och växelverkan mellan barn och vuxna. I takt med att växelverkan utvecklas lär sig barnen att deras synpunkter beaktas och att de kan påverka och vara delaktiga i sina egna beslutsprocesser. (Handbok för handikappservice) Det första steget att ett barn blir hört är att socialarbetaren träffar själva barnet som är klienten. Eftersom det kräver träning att lära sig uttrycka sin åsikt i olika ärenden, är det desto viktigare att barn med funktionsnedsättning blir hörda. Ifall förmågan att uttrycka sin egen åsikt inte övas upp redan som barn, så är det svårare att klara av det senare i vuxen ålder. Genom att ta reda på barnets åsikt gällande servicen så ökas inte bara barnets delaktighet, utan man kan även förhindra exklusion i vuxen ålder. (VamO-projektet, 2018a)

Barnet skall kunna leva med sin familj på samma villkor som alla andra barn.

Det väsentliga för barnets deltagande är att barnet har möjlighet att få information om sina rättigheter och om processerna gällande sin egen situation. (Handbok för handikappservice) Att bemöta barnen med respekt, ta hänsyn till deras tankar och bemöta deras initiativ stärker barnens förmåga att delta och påverka. (Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018)

Barnets och familjens delaktighet

Ett barn med funktionsnedsättning är i första hand ett barn – inte sin diagnos eller sin funktionsnedsättning. Men barnet har särskilda behov som hör ihop med funktionsnedsättningen som bör och skall beaktas. Det är föräldrarna som har det primära ansvaret för barnets fostran och omsorg. Men föräldrarna bör få tillräckligt med stöd och hjälp. Funktionsnedsättningen tar inte bort behovet och rättigheten till nära människorelationer och till delaktighet. Barnet är en familjemedlem och skall ha möjlighet att leva med sin familj och i samhället på samma villkor som alla andra barn. Barnet skall ses som ett subjekt och som en aktiv aktör i sitt liv. Vi behöver göra förbättringar i samhället så att barn med funktionsnedsättningar inkluderas i samhället istället för risken att bli exkluderade. (Ahola & Pollari, 2018)

FSKC:s processnätverk för delaktighetskunnande

Hösten 2017 startade FSKC i samarbete med LAPE ett processnätverk bland svensktalande professionella inom funktionshinderservice och barnskydd i Österbotten och senare motsvarande i huvudstadsregionen. Målet var att reflektera kring vad delaktighet innebär i arbetet med barn och unga, öka medvetenheten om egna perspektiv och handlings-sätt samt ge kunskap om vad som behövs för att stöda och implementera delaktighet i praktiken.

Våren 2018 utförde Institutet för hälsa och välfärd – THL en enkätundersökning om delaktighet för barn och unga med funktionsnedsättning. Med enkäten ville vi utreda hur väl delaktigheten för barn och unga förverkligas i Svenskfinland. Enkäten skickades ut till intresseorganisationerna inom det svenska funktionshinderområdet, till utbildningsanordnare samt till tredje sektorns svenskspråkiga enheter inom funktionshinderområdet. Enkäten var öppen i mars, april och augusti 2018. Alla tillfrågade har inte svarat på enkäten. Syftet med denna kartläggning var att utreda god praxis och goda modeller för att höra barn och unga med funktionsnedsättningar.

Barn skall inte bo på institutioner

Enligt regeringen skall barn och unga med funktionsnedsättning inte mera bo på institutioner efter 2020. Ännu år 2014 bodde över hundra barn med intellektuell funktionsnedsättning på institution i Finland (gäller hela landet). Vid Kårkulla i Pargas avslutades specialskolan på institutionsområdet redan på 1980-talet, vilket medförde att det inte var en aktiv intagning av barn med intellektuell funktionsnedsättning till institutionen på svenska efter det. Inom de finska omsorgsdistrikten finns det fortfarande specialskolor och institutioner. Det har dock spekulerats i huruvida finlandssvenska barn har placerats på finskspråkiga institutioner då det inte finns sådana platser på svenska. Viktigt för myndigheterna i sådana fall skulle vara att hitta svenskspråkiga familjevårdplatser istället. I sådana fall då barn med funktionsnedsättning inte kan tas hand om i hemmet, skall vård utom hemmet i familjevård prioriteras.

Vad gäller för finlandssvenska barn

De professionella har goda intentioner och välvilja att göra barn mera delaktiga. Deltagarna i FSKC:s nätverksarbete insåg att delaktighet är en process som tar tid och kräver att den professionella är lyhörd och kontinuerligt övar och praktiserar tillsammans med klienten. De fick också inblick i olika metoder och tog i bruk olika nya arbetsätt, vilket gav dem en annan syn på klientrelationen. (Balk, 2018)

THL:s enkät visar att när det gäller delaktighet i vardagen för barn och unga så jobbar de finlandssvenska funktionshinderorganisationerna på ett rätt så liknande sätt i jämförelse med varandra. För att ta tillvara barn och ungas kunskapsbaserade expertis i utvecklande och utvärdering av service har funktionshinderorganisationerna i Svenskfinland utvecklat följande modeller:

Med barn	Med unga	Med familjen	Med vuxna som jobbar med barn och unga	Bland myndigheter (beslutsfattare och personal)
Kamratstöd	Kamratstöd genom workshoppar för ungdomarna	Heldagsevenemang och veckoslutskurser för familjerna	Nätverksträffar	Sprida information
Användandet av bildstöd	Användandet av lättläst material	Utbyte av erfarenheter i form av kamratstöd för familjer	Samarbete med professionella	Öka kunskap
Barnen behöver tillräckligt med tid	Regelbundna träffar där man använder sig av bildstöd för att de unga skall kunna ge sin åsikt	Stödtjänster för familjer		Visa på en positiv attityd

VamO-projektet

Inom VamO projektet vill man sammanbinda praktiska erfarenheter och vetenskaplig forskning för att få en bra modell att implementera på en nationell nivå. Syftet är att stärka det sociala arbetet med personer med funktionsnedsättning i alla åldrar, och att öka deras delaktighet. Projektet identifierar och utvecklar den specialkompetens som krävs genom att samla in, skapa, testa och implementera fungerande metoder som stöder delaktigheten. Tanken är att brukarna finns med i allt utvecklingsarbete och ger sin synpunkt på hur servicen skall utvecklas.

FDUV är intresseorganisationen för svenskspråkiga personer med intellektuell funktionsnedsättning i Finland.

FDUV står för frihet, delaktighet, utveckling och valmöjligheter för alla – också för dem som behöver stöd i vardagen. FDUV arbetar för att svenskspråkiga personer med intellektuell funktionsnedsättning och deras anhöriga ska få en jämlik ställning i samhället och service och stöd på sitt eget modersmål.

Funktionshinderorganisationerna poängterar användandet av bildstöd och lättläst material som en del i hörandet och stärkandet av delaktigheten samt användning av kunskapsbaserad expertis. Därtill anser man att de unga behöver ges ordentlig tid och konkreta möjligheter för att bekanta sig med olika alternativ för att kunna göra egna beslut. Familjer med barn och unga som har funktionsnedsättningar behöver stödtjänster för att kunna i större utsträckning vara mera delaktiga i samhället. Mera information från samhällets sida på svenska efterlystes också.

Det kanske mest unika i VamO projektet är att barn med funktionsnedsättning har en egen delaktighetsgrupp, där de fått säga sin åsikt om olika nya metoder som testats i projektet. Man försöker ta fram metoder som är lätta att använda för att hjälpa alla barn med funktionsnedsättning att få deras röst hörd genom processen. (VamO-projektet 2018a) Resultatet från projektets enkät till barnen och deras familjer (N=92) visar följande:

- barnen känner att de inte är delaktiga
- barnen anser att ingen har frågat om deras åsikt
- barnen upplever att de inte har fått påverka sina egna ärenden
- barnen önskar att socialarbetarna skulle lyssna bättre på dem
- nästan alla barn önskade hembesök av socialarbetaren
- För att barnen skall kunna delta i diskussioner om sina ärenden behöver socialarbetarna använda alternativa eller kompletterande kommunikationsmetoder som t.ex. tecken- och bilder som stöd. (VamO-projektet 2018b)

FDUV gjorde sin återkommande serviceenkät våren 2018 utgående från enkäten som gjorts inom VamO-projektet. I enkäten frågades det hur man upplever att delaktighet inom funktionshinderservicen som helhet förverkligas. Det är främst information om service och alternativ som fått de lägsta poängen och de högsta poängen har frågan om hur väl man kunnat delta i det praktiska genomförandet av servicen som den anhöriga behöver. Flertalet av de som svarat upplever att deras anhörig inte blivit tillfrågad eller uppmuntrad till att uttrycka sin åsikt vid planering av servicen.

Inklusion i småbarnsfostran och den grundläggande utbildningen

Ett samhälle som bygger på social inklusion innebär att det finns rum och plats för alla samhällsmedborgare oavsett särskilda behov eller andra individuella orsaker. Den sociala inklusionen inom småbarnsfostran, förskola och skola ger en direkt möjlighet för barn med behov av särskilt stöd. Alla barn och deras familjer har rättighet att få stöd och hjälp som stöder barnets uppväxt, utveckling och lärande och som främjar barnets välbefinnande. (Utbildningsstyrelsen; Grunderna för planen för småbarnspedagogik; Lagen om småbarnspedagogik; Hand-

Social inklusion ger barnen möjlighet till jämnåriga kamrater som stöd för sin utveckling.

bok för handikappservice) Inklusiva daghem och skolor är det mest effektiva sättet att skapa solidaritet bland barn. Barn behöver sina jämnåriga kamrater som stöd för sin utveckling. Social inklusion bidrar till ett jämlikare samhälle och fungerar dessutom som en resurs i kampen mot exkludering.

Barn med funktionsnedsättningar skall delta i den allmänna grundläggande undervisningen i den egna närskolan nära hemmet. Vissa barn deltar helt eller delvist i småklasser i skolan med speciallärare som är experter på lärande för barn med funktionsnedsättningar. Det är trots det ingen självklarhet att denna målsättning uppfylls. När det gäller finlandssvenska barn med funktionsnedsättningar blir det ofta en avvägning mellan hur nära hemmet barnet får möjlighet att gå i skola, samt i vilken grad det finns resurser för olika stödformer i skolan. I vissa kommuner har man ordnat med undervisningen för elever med funktionsnedsättningar i en mera centralt belägen skola, trots att föräldrarna önskade att deras barn skulle få gå i närskolan. (Mål 24 programmet 2016) När det gäller skolvalet påverkas det av hur skolorna och undervisningen är ordnad i kommunen, samt hur föräldrar, lärare och beslutsfattare ser på saken. I många fall kan det vara så att finlandssvenska barn med funktionsnedsättningar måste åka längre väg till skolan då det inte finns tillgång till specialkompetens på närmare håll.

Pedagoger behöver starkare färdigheter i att förebygga, upptäcka och ingripa i mobbning och sexuell trakassering.

Den finländska modellen för inkludering har granskats ur ett nordiskt perspektiv och resultaten ger inte anledning till självbelåtenhet. Elever exkluderas från den vanliga lärandemiljön i betydligt större utsträckning i Finland jämfört med övriga Norden. Det handlar om att antalet elever i segregerade lärandemiljöer är hög i Finland. För finlandssvenska elever med intellektuell funktionsnedsättning är dock situationen gällande inkludering bättre än inom den motsvarande i det övriga Finland. Den finlandssvenska specialskolan för barn med utvecklingsstörning som upprätthölls av Kårkulla samkommun i samband med institutionen och skolverksamheten i Pargas, avslutades på 1980-talet. Detta betydde att de tvåspråkiga- och svenskspråkiga kommunerna var tvungna att ta ett större ansvar för att även barn med intellektuell funktionsnedsättning skulle få sin lagstadgade skolgång. (Tallberg, 2017)

Mobbning kan leda till exklusion

Ett tråkigt resultat utifrån enkäten Hälsa i skolan (2017) visar att unga har till en större del än övriga unga råkat ut för diskriminerande mobbning i skolan eller under fritiden på grund av sin funktionsnedsättning. Detta gällde alla former av funktionsnedsättningar. Det här är ett resultat som inte borde existera. Resultatet visar dessutom att erfarenheter av sexuell trakassering är oroande allmän bland unga med funktionsnedsättningar i alla åldrar. Myndigheter inom småbarnsfostran och grundläggande utbildning behöver omedelbart sätta in stödåtgärder för pedagoger och elevvården så att de skall kunna förebygga, men också upptäcka och ingripa i mobbning och sexuell trakassering.

Användandet av lättläst material och bildstöd bör vara ett självklart val i alla sammanhang.

Avslutning

Vi har lyft fram aspekter på barns rättigheter och delaktighet. Vi vill betona vikten av att stärka strukturerna för hörande av barn och unga. Användandet av bildstöd och lättläst material bör vara en del i hörandet och stärkandet av delaktigheten. Vi vill uppmuntra myndigheterna att använda sig av den kunskapsbaserade expertis som organisationerna inom funktionshinderområdet har gällande detta. Det starka kunnandet på gräsrotsnivå inom funktionshinderorganisationerna är baserat på medborgarnas egna erfarenheter, behov och önskemål.

Vi rekommenderar att barn med funktionsnedsättningar skall delta i den allmänna grundläggande undervisningen i den egna närskolan nära hemmet. Barnet skall inte pga. sin funktionsnedsättning behöva åka en längre skolväg än sina kamrater, utom i de fall där det gynnar barnets bästa. Till slut ser vi som väsentligt att inklusion och delaktighet för barn och unga med funktionsnedsättningar uppfylls som en naturlig och självklar del i samhället.

Så här kan vi påverka

Här sammanfattar vi det viktigaste budskapet som vi rekommenderar att beslutsfattare inom social- och hälsovård samt inom småbarnsfostran och den grundläggande utbildningen behöver tänka på och använda som stöd då de utvecklar sin verksamhet och då de tar myndighetsbeslut.

- Se till att barn med funktionsnedsättningar får möjlighet till att vara delaktiga i och att de får möjlighet att påverka beslut som rör dem själva.
- Myndigheterna bör inrikta sitt arbete och sina strukturer för att garantera att barn och ungas röst hörs. Eftersom socialarbetarna har många klienter per arbetstagarer medför det en brådska i arbetet som ökar risken att sköta ärendet snabbare med föräldrarna, än tillsammans barnet. Socialarbetarnas arbetssituation bör ses över så att brådskan i arbetet inte hindrar att barnens röst blir hörd.
- Se till att barnen blir hörda på modersmålet och/eller med stöd av alternativa kommunikationsmetoder som bilder och tecken som stöd.
- Se till att alla barn blir sedda som individer och inte som sin funktionsnedsättning.
- Myndigheter bör skapa service utgående från barnens och familjens behov.
- Eftersom barn inte mera skall bo på institution, bör man prioritera familjevård på barnets modersmål.
- För att motverka exklusion bör myndigheterna se till att utveckla starkare förebyggande- och interventionsåtgärder så att mobbningen av barn med funktionsnedsättningar får ett slut i våra skolor.
- Familjer med barn och unga som har funktionsnedsättningar behöver stödtjänster på sitt modersmål för att kunna i större utsträckning vara mera delaktiga i samhället.

Inklusion och delaktighet bör vara en naturlig del i samhället.

Bekanta dig gärna med THL:s elektroniska handbok för beslutsfattare och anställda inom funktionshinderservice.

Handbok för handikappservice
www.handbokforhandikappservice.fi

*Handboken förnyas under våren 2019 och får det nya namnet **Handbok om funktionshinderservice***

Författare:

Nordlund-Spiby Rut, Expert, redaktör för Handbok om funktionshinderservice, THL

Tuure Susanne, Sakkunnig inom påverkansarbete, FDUV

Tallberg Annette, Sakkunnig i intressepolitiskt arbete, FDUV

Program för utveckling av barn- och familjetjänster

REGERINGENS SPETSProjekt

Institutet för hälsa och välfärd
PB 30 (Mannerheimvägen 166)
00271 Helsingfors

ISSN 1799-3946 (pdf)
ISBN 978-952-343-283-3 (pdf)

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-283-3>

KÄLLOR

Ahola Sanna; Pollari Kirsi (2018). Lapsella on oikeus osallisuuteen – vammaisuuden riippumatta. THL, Päätösten tueksi 1/2018. Julkari:
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-999-6>

Ahonen Karoliina; Honkanen Kati; Olli Johanna; Ronimus Heli; Seppänen Merja (2018). Kuuluva lapsi – kohti vammaisen lapsen osallisuutta palveluissa. THL, Päätösten tueksi 26/2018. Julkari:
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-039-6>

Balk Maria (2018). "Jag har alltid tänkt att jag gör barnen delaktiga" – Processnätverk som forum för att öka professionellas delaktighetskunnande. FSKC – Det finlands-svenska kompetenscentret inom det sociala området. Projekt rapport 2018. FSKC Arbetspapper 1/2018.
https://www.fskkompetenscentret.fi/Site/Data/2067/Files/LAPE%20Processna%C3%88tverk%2009_2018.pdf

Barnets rätt att delta. THL, Handbok för handikappservice.
<https://thl.fi/sv/web/handbok-for-handikappservice/barn-familjer/barnets-rattigheter/barnets-ratt-att-delta>

Enkäten Hälsa i skolan 2017. Kouluterveyskyselyn tuloksia, THL Tutkimuksesta tiivisti 24/2017. Julkari:
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-838-8>

Europakonventionen. Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=#n1359128122487_pointer

Finlands grundlag 731/1999. (6 § 2 mom. & 19 §)
<https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1999/19990731>

FN:s deklaration om ursprungsfolkens rättigheter. ILO:s konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder.
www.ilo.org

FN:s konvention om barnens rättigheter. 1989, UNICEF.
<https://unicef.se/barnkonventionen/las-texten#full>

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD).
https://www.ykliitto.fi/sites/ykliitto.fi/files/vammaisten_oikeudet_2016_sv_net.pdf

Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018. Utbildningsstyrelsen. Föreskrifter och anvisningar 2018:3b.
https://www.oph.fi/download/195246_Grunderna_for_planen_for_smabarnspedagogik_2018.pdf

Handbok för handikappservice, THL.
www.handbokforhandikappservice.fi

Kanste Outi, Sainio Päivi, Halme Nina, Nurmi-Koikkalainen Päivi (2017). Toimintarajoitteisten nuorten hyvinvointi ja avun saaminen – Toteutuuko yhdenvertaisuus? Kouluterveyskyselyn tuloksia. THL, Tutkimuksesta tiivisti 24/2017. Julkari:
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-838-8>

Lagen om småbarnspedagogik (36/1973)
<http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1973/19730036>

Mål 24 programmet. Skolinklusion. 2016. Utbildningsstyrelsen.
www.oph.fi/statistik

Stoor Torbjörn, Backman Ann och Lindholm Johanna (2017). LAPE-programmet ur ett språkserviceperspektiv – en kartläggning och konsekvensbedömning av service på svenska för barn och familjer. FSKC Rapport 2/2017.
<https://www.fskkompetenscentret.fi/publikationer/forskningsrapporter/>

Tallberg Annette (2017). Nuorisotutkimus 35 (2017):4. Puheenvuorot. Vähemmistö vähemmistöissä: ruotsinkieliset kehitysvammaiset lapset ja nuoret muuttuvassa palvelujärjestelmässä.

Utbildningsstyrelsen.
www.oph.fi

VamO-projektet. 2018a, Opublicerat material i Innoby:
<https://www.innokyla.fi/web/tyotila3989514/valtakunnallisen-osallisuuskyseelyn-tulokset/-/kommentointi/muokkaa/1/0/0>

VamO-projektet. 2018b.
<https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/VamO-hanke/Kehittamis-ja-tutkimustoiminta>

